

AGILAR'EN MENDARTE'TIK

Ni sekula ez nintzan egon inguru ortan, eta Latxagak ara eroan ninduan Kodes'eko Santutegia ezagutzero; inguruko erri-toxak ere bai, idazki onen bitartez, obeto ezagutu daigun gure Euskalerrri maite au.

Kodes'ko Mendi-besanga onek, inguru-Geografiko bat (Geografia-politica) osotzen dau, Urbasa'ko Mendi-katean eta Toloño'ko (Cantabria) Mendi-kate artean egon arren. Iparralde'tik Kanpezu'ko Santa Gurutze eta Ego-aldean Biana; Sortalde edo Eguzki-alde'tik Lapoblacion, eta Ego- sarkalde edo Ego-Mendebaletik Sansol'ek mugatzen dabe.

1930'an 3.800 giza-seme euki ebazan Ibar onek beren 10 erri-txiki oneitan: Agilar de Kodes, Torralba del Rio, Azuelo, Otiñano, Kabredo, Maraño, Desojo, Lapoblacion, Espronzedea eta Uxanabilla (Genevilla).

Kodes'ko Santutegia'ri, len Yoar edo Joar-Santutegia deitzen eutsoen, Joar mendi barrenean dagoelako kokatuta; eta esaten dabe, Ama Birjiñaren irudi bat daukala, maomatarren crasotik iges eginda Toloño'ko-ak ekarritakoa.

Beren jaiak: Torralba del Rio'tarrak Lorailla'ren lenengo Larunbaten ospatzen dauana; Desojo'k, Lorailla'ren lenengo Domekan; Espronzedea'k, Mendekoste'ko bigarren egunean; Agilar de Kodes eta Berrueza'k, Mendekoste'ko bigarren egunean ere bai. Jende asko joaten da egun orretan Lizarra'ko Merindadetik, bai Logroño eta Araba'tik ere. Beste jai eder bat ere ospatzen da Ama-Birjiñaren Jaiokunde'ko urrengo Domekan Irailla'ren 16'aren inguruan dana; erromes asko ortozik eta soin-gaiñeko bai kapeluz edo burkoz estalita doazenak. Jai aundia izaten da.

Izkuntza:

Euskara izan zan curen izkuntza, baiña zori txarrez XI'garren gizalditik XVI'garren gizaldira galdu eben, gaur Gaztelera da curen izkuntza, baiña uste dot curen gizon/emakume-aldiak etorkizunean osatuko dabela Nortasun-zauri latz ori.

Politikan:

1932'ko auteskundetan, autonomiaren alde egon ziran Torralba del Rio eta Azuelo izan ezik, utziera edo atzentzioara jokatu ebelako. Denbora ortan, jaiak ezpatadantzariekin ospatzen ebezan. Jendarte maillan, ezberdintasun aundia egon zan curen artean, eta ekintza orrek, curen arteko bizia mugatu egi-ten eban. 1936'an Otsaillaren auteskundetan amar erritxo orreitan, eskubi alderdikoarentzat 1.279 bozka izan ziran; 211 E.A. Jeltzalearentzat; eta 119 ezker aldekoentzat. Baiña curen Euskal sinismena 1932'an Iruña'ko biltzarrean ziñatuta geratu zan, autonomiaren alde jokatzegaitik.

1936'an guda asi zanean, iru gizon izan ziran izkillatuak: Agilar'eko Juro'tar Alge Dionisio, Irailla'ren 25'an; Desojo'ko Sainz'tar Maximo, San Kristobal'eko gaztelutxoan sortu zan iges-aldian erioztu ebena; eta San Bizente'tar Bitorino, Urriaren 11'n Lizarran espetxeratu ebena eta 1937'an Epaillaren 22'an Azketa-Iguzkiza'ko bide egal baten ilda agertu zana. Nafarroan tiro aldirik ez egoteko lartxo uste dot dirala. Ezker aldeko ziñegotziak ere kendu ebezan. Republikanoak, Abertzaleak edo Irujo aldekoak ziralako. Eta euren artean ere salaketak egon ziran, eziñ-ikusiatatik edo lurra eurentzat gura ebealako eta abar. (NABARRA 1936 "DE LA ESPERANZA AL TERROR" 59 orrialdean).

Zeintzuk ziran, Latxaga eta nire gogoak Agilar'ko Ibar ori ikusterakoan?

1.- Nolako itxura daukan geografikoki eta gizatasunean.

– Leenengo arlotik esan bear dot, zugutzen utsune asko ikusi nebala inguruetatik, erain ez diran lurretan; eta orrek

alperkeria erakusten dau. Gizatasun aldetik, Euskal petoak dira eta langilleak, abere eta nekazaritzatik bizi diranak: bik edo aleak (cereales), lur-sagarra, leka-gauza, ortuari, maatsa, azukrearen arbi edo udarbía (remolacha azucarera) eraiten dabez; au da Nafarroan mendi bealdeko lurra ondoen emoten dauana.

2.- Jakitea, nolako artegatasunak daukiezan.

– Ez gendun denbora aundirik euki zeatz jakiteko, arrasti bat luzca izan arren, ez dualako emoten ainbesterako: lurraldea, bas-elizak, Kodes'ko Ama Birjiñaren Santutegia ain politak direnak, baratzak, mezuak ikusi, argazkiak etara mezuari eta abar. Idatzitako mezuak asko ikusi genduzan orma zarretan, arri aundietan, etxolen harriko eta alboko ormatan, lantegi aurre aldeetan eta abar, alde bietakoak: Nafarroa Espaina ez dala, presoak kanpora, guardia zibillak kanpora, Espainolak faziztak zarete eta abar, alde batetik; beste aldetik, Nafarroa Espaina da eta aurkako gauzak; eta ikusi gendunagaitik bizi-bizian.



*Idat, itako nle zuak
fkusi genduzan
orina zarretan:
artegatasuna agirr
da.*

Azuelo eritxoa barrutik ikustera joan giñan, eta an dagoan San Jorge Monastegi ederra eta edesti oso zarrekua, baiña zarratuta egoan. Arduradunaren billa joan bear gendun eta berela agertu zan. Berarekin berbetan egon giñanean, konturatu gintzazan ez eukela Nafar-edestiarekin adore aundirik eta politika-arloan gitxiago.

3.- Eurongandik zer jakin gura gendun, gau arte ez dakigunik.

– Leenengo beintzat, euren Euskal-Nortasuna nola dagoen. Idatz-borroka bizi orrek, nolako egia daukan; eta nolako indarrak daukiezan Ibar ori txukun-txukun aurrera eroateko.

Arrasti on-bat gozatu gendun eta gauza asko ikusi, baiña ez guk gura gendun beste, eta orregaitik itzi gendun beste egun oso baten ikertzeko. Ori bai!, ogitarteko gozoakaz eta ardo onarekin.

"BATEN-BAT GEIAGO ARDURATU BEAR LITZAKE OLANGAKO GAUZAKAZ" ■

ATUTXA'tar PAUL
ZORNOTZAN 2001'an LORAILLA'ren 31'an